

Тема. Загальна характеристика німецької класичної філософії.

Поняття „німецька класична філософія” означає етап у розвитку новоєвропейської філософської думки другої половини XVIII — першої половини XIX ст., представлений вченнями Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля, Фейєрбаха. Незважаючи на їх відмінність, ці вчення пов’язані між собою узами спадкоємності: після Канта кожний з німецьких класиків спирався на погляди свого попередника і надихався творчими імпульсами його спадщини. Всіх представників німецької класичної філософії об’єднує розуміння ролі філософії в історії людства і в розвитку світової культури. Вони вважали, що філософія покликана критично самопізнати людську життєдіяльність, зробили предметом спеціального філософського дослідження людську історію і людську сутність. Кант, Фіхте, Шеллінг, Гегель бачать філософію чітко систематизованою наукою, але наукою специфічною. З їхньої точки зору, філософія, живлячись науками, орієнтуючись на науки, має будувати себе як науку гуманістичної спрямованості. Представники німецької класичної думки надали філософії вигляду широко розробленої та диференційованої спеціальної системи дисциплін, ідей, понять та категорій. Німецька класична філософія є високопрофесійною, надзвичайно абстрактною та узагальненою системою філософського освоєння дійсності. Вона розробила цілісну діалектичну концепцію розвитку, виробила певні загальні принципи підходу до проблеми історичного розвитку, запропонувавши досліджувати його науково-теоретичними засобами і виділивши деякі його 3 загальні закономірності. Розглядаючи проблеми людини, німецька класична філософія концентрує увагу навколо принципу свободи та інших гуманістичних цінностей. Враховуючи ці основні риси німецької класичної філософії, можна виділити також і основні проблеми, дослідження яких перебуває в центрі уваги цього періоду розвитку світової філософії: проблема науковості філософії, онтології, гносеології, філософської антропології, філософії історії, філософії права, філософії релігії, етики, естетики і т.д. Для побудови своїх

філософських систем мислителі німецької класики виходили з таких принципів: принципу розрізнення закономірностей розвитку природи і культури, принципу активності суб'єкта, принципу історизму.

Як синтез попереднього філософського знання, німецька класична філософія має свої специфічні джерела. До них можна віднести філософську містику XIV-XVI ст., яка, на думку І. В. Бичка, спричинилася до виникнення унікального світоглядного утворення, яке дістало назву «німецької класичної філософії». Основні ідеї філософської містики полягають в апофатизмі як типово діалектичному вченні, яке, послідовно заперечуючи всі позитивні характеристики пізнаваного об'єкта, не ставить нас перед абсолютною порожнечою. • Виходячи з цього, німецький чернець-домініканець Йоганн Екхарт (1260-1328 рр.), відомий через глибоку вченість як Майстер (учитель), тлумачить Бога як Абсолют, розрізняючи його за змістом по відношенню до самого себе та по відношенню до інших. У першому випадку Абсолют виступає як чиста «божественність», у другому - як творчий початок світу, як власне Бог. Чиста «божественність» і Бог взаємодіють у не-скінченному діалозі буття та небуття, становлячи світовий процес як діалектичне самопородження світу, як синтез цього буття і небуття. Ця принципова схема діалектичного розвитку зберігається і в контексті німецької класичної філософії. • Продовжувач містико-діалектичної естафети Якоб Бьоме (1575-1624 рр.) у всьому, що існує, бачить роздвоєність і суперечливість, процеси боротьби добра і зла, світла і темряви тощо. Усе сутнісне складається з «так» і «ні». • Послідовник Бьоме Йоганн Шефлер (Сілезіус) (1624-1677 рр.) розглядає увесь діалектичний процес як нескінченний діалог особистісного «Я» людини і космічного божественного «Я», яке, незважаючи на всю свою незрівнянну вищість щодо людського «Я», є водночас його рівноправним «співрозмовником».

Становлення німецької класичної філософії відбувалося у контексті загальноєвропейського та німецького Просвітництва, яке із середини XVIII ст. вступило у діалог з містико – діалектичною традицією (Майстер Екхарт, Г.

Сузо, І. Таулер). Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. до цього контексту додався “німецький романтизм”, полеміка з яким справила значний вплив на розвиток німецької філософської класики.

Христіан Вольф (1679 – 1754) – систематизатор і популяризатор вчення Лейбніца. З його іменем пов’язане поширення західноєвропейського Просвітництва у Німеччині на початку XVIII ст. Вольф уперше в Німеччині створив систему філософських знань. Його численні послідовники вважали своїм завданням популяризацію науки. Вольфівці були певні, що поширення освіти і знань негайно розв’яже всі складні проблеми життя, забезпечить суспільний прогрес. Ідея ж суспільного прогресу, як було показано у попередніх розділах, є центральною в Просвітництві.

Поряд з лейбніцеанством у німецькому Просвітництві дістали поширення ідеї англійського природознавця Ньютона. Його метод класичної механіки справив значний вплив на філософію, зумовивши виникнення так званого механістичного матеріалізму, за яким і світ, і людина є складними механізмами.

На родоначальника німецької класичної філософії І. Канта вплинули ідеї французьких просвітників, зокрема Ж. Ж. Руссо. Якщо крізь призму ньютонівих рівнянь відкривалася впорядкованість безмежного зоряного Всесвіту, то парадокси Руссо давали змогу зазирнути у таємничу людську душу, відчуті в людському розмаїтті єдину людську природу.

Грунтовні набутки ньютонівих натурфілософії та гуманістичні ідеї французького Просвітництва вступали у суперечність зі схоластичною систематикою вольфівства та притаманним останній культ розуму. Вже Готхольд Єфраїм Лессінг (1729 – 1781), німецький філософ – просвітник, письменник, літературний критик, та Мозес Менаельсон (1729 – 1786) – глава берлінських просвітників, друг Лессінга, відмовилися від механістичних крайнощів вольфівського раціоналізму, акцентуючи увагу на людинознавчій проблематиці, розкриваючи її здебільшого засобами мистецтва.

Із середини XVIII ст. німецьке Просвітництво зазнавало дедалі більшого впливу екзистенціально-діалектичної традиції німецької містичної філософії, яка поширювалася одним з напрямів протестантизму – пієтизмом. Останній (від лат. *pietas* – благочестя) виник наприкінці XVII ст. як протест проти духовного застою і переродження лютеранської церкви. Його прихильники намагалися відродити первинні ідеї Реформації та Лютера. Вони відкидали обрядовість, переносили центр ваги на внутрішній світ людини, її переконаність, підкреслювали роль релігійних почуттів на противагу раціоналізму ортодоксів, закликали до безпосереднього єднання з Богом.

Своїм корінням пієтизм сягає не лише Реформації, пізньосередньовічної містики (Екхарт, Сузо, Таулер), а й “східного” (“ареопагітичного”) неоплатонізму. Вчення Псевдо-Діонісія Ареопагіта є типово апофатичним, згідно з яким принципово неможливо раціонально пізнати божественне буття, можна лише у безпосередньому контакті з’єднатися з ним, послідовно абстрагуючись від усіх позитивних (мислимих) характеристик об’єкта єднання.

Апофатичне (негативне) богопізнання послідовно відкидає мислимі, а отже, повторювані (спільні, скажімо, і людям) риси і приводить до відкриття унікально-неповторного в Богові, того, що і є предметом любові, джерелом потягу до єднання. Апофатично “пізнаний” Бог з точки зору розуму є Ніщо; з точки ж зору почуття він є Буття, яке притягує людину. Єдність буття і небуття притаманна Богові й онтологічно. Нею пояснюються поява та діалектичний розвиток світу. Саме з апофатичного містичного богослов’я випливає діалектика німецької класичної філософії.

Вплив пієтизму та філософської містики на німецьке Просвітництво яскраво позначився на творчості учасників суспільно-культурного руху “Буря й натиск”, що розгорнувся в другій половині XVIII ст. Це був перший загальнонімецький суспільний рух, що характеризувався вибухом індивідуалізму, підвищеним інтересом до проблем особистості, внутрішнього життя окремої людини, різким недовір’ям до розуму, раціоналістичних

принципів діячів раннього Просвітництва. Раптово виявилися складність, багатство, таємничі глибини духовного життя людини. Багатьма це сприймалось як відкриття, що перевершувало за своїм значенням відкриття Америки: у кожній людині приховані незвідані континенти пристрастей, почуттів, переживань.

Біля витоків “Бурі й натиску” стояли і Лессінг, і Кант. Проте, як зазначають фахівці, найбільший імпульс рухові дав Йоган Георг Гаман (1730 – 1788). Він відкрито заперечував однобічний раціоналізм у його вольфгангському розумінні, за яким розум не може допускати суперечностей. Гаман вбачав у інтуїції здатність об’єднувати протилежності, і ця єдність дає конкретну істину. Дотримання закону неприпустимості суперечностей робить мислення однобічним, тобто абстрактним.

Один із натхненників руху “штурмерів” (від нім. Бішта – буря) – Йоган Гогфрід Гердер (1744 – 1803), автор багатотомної праці “Ідеї до філософії історії людства”. Він також відмовився від раціоналістичних принципів Просвітництва, підкреслюючи важливу роль почуттів у житті людей. У 1762 – 1764 рр. філософ слухав лекції І. Канта, полемізував з ним, протиставляючи кантівській теорії пізнання “фізіологію” пізнавальних можливостей та вчення про первинність мови щодо розуму. Він спробував також вивести поняття кантівської ” Критики чистого розуму” (простір і час) з досвіду. Виходячи із свого бачення прогресу в природі, Гердер в “Ідеях до філософії історії людства” спробував висвітлити прогрес в історії.

Кант розкритикував працю Гердера, особливо розуміння людини як продукту природи, наділеного усіма задатками майбутнього розвитку (розумом, доброю волею, почуттям справедливості, істини тощо). Як прихильник і активний пропагандист учення Спінози, Гердер справив значний вплив на сучасників, у тому числі на класиків німецької філософії.

Крім Гердера та Гамана, до “Бурі й натиску” належали письменник Йоган Каспар Лафатер (1741 – 1801), філософ Фрідріх Генріх Якобі (1743 – 1819), Йоган Вольфганг Гете (1749 – 1832) та ін. У різні роки до цього руху

примикали й видатні представники класичної німецької філософії – Кант, Фіхте, Шеллінг, Гегель. Синтезуючи містико – діалектичні моменти традиції з раціоналізмом сучасного “штурмерам” Просвітництва, вони, а згодом і романтики, справили значний вплив на становлення та розвиток німецької філософської класики, засновником якої по праву вважається І. Кант.

Значна роль у створенні відповідної інтелектуальної атмосфери під час формування і розвитку німецької класичної філософії належать поету, філософу, природодосліднику Йоганну Вольфгангу Гете (1749-1832 рр.), а також драматургу, поету і філософу Фрідріху Шіллеру (1759-1805 рр.) та лінгвісту, творцю оригінальної «філософії мови» Вільгельму Гумбольдту (1767-1835 рр.). • У цьому духовному середовищі відбувалося становлення німецької класичної філософії, яка синтезувала національну духовну енергію діалектичної мислительної традиції минулого і просвітницькі новації національно-культурного відродження. Вона стала втіленням національної світоглядної ментальності німецького народу, що надало їй здобуткам статус загальнолюдських цінностей. Німецька класична філософія була вагомим і внеском у розвиток філософських проблем, зокрема в переосмислення проблем, суб'єкта й об'єкта, обґрунтування діалектичного методу пізнання і перетворення дійсності.

Німецька класична філософія охоплює порівняно короткий період – з другої половини XVIII – першу половину XIX ст. І хоча вона не являла собою цілісного напрямку (Кант близько стояв до дуалізму, Фіхте був суб'єктивним, а Шеллінг і Гегель – об'єктивними ідеалістами, Фейєрбах – матеріалістом), проте її характеризує певна тематична єдність. Між представниками цієї філософії чітко простежується лінія спадкоємності.

Центральною темою німецької класичної філософії є людина. Лише Кант вперше критично осмислив антропологічну проблематику, порушену його попередниками. І хоча відповідь на ці проблеми мала не метафізичний, а теоретико-пізнавальний характер і передбачала не буття людини, а її ставлення до світу, у ній дістали відображення фундаментальні виміри

людини, світу та їх стосунків. Вперше не характер і структура об'єктивної дійсності, а людина, і зокрема як суб'єкт пізнання, була поставлена на чільне місце, розглядалася як активно-діяльний фактор, своєрідний епіцентр буття.

Значних успіхів досягла німецька класична філософія у розробці теми духовного світу людини. Сфера свідомості перестала бути домінуючим виміром духу. До неї увійшли і несвідомі, неконтрольовані процеси. Підсвідома робота думки почала розглядатися як фактор творчості, продуктивної уяви.

Важливою темою німецької класичної філософії були форми всезагальності (у Канта і Фіхте), що розглядалися лише як форми людського мислення, а згодом (у Шеллінга та Гегеля) – як форми самої дійсності. Остання у зв'язку з цим стала уявлятися духовною реальністю, розумом, що розвивається шляхом самозаперечення.

Значним досягненням німецької класичної філософії стала діалектика, ґрунтовно розроблена Гегелем. Історизм як принцип мислення міцно запанував в уявленнях про процесуальність світу: світ – самосуперечлива цілісність, що розвивається відповідно до законів діалектики. Новою також була ідея діалектичної логіки – системи взаємозв'язаних форм всезагальності (категорій), тотожних взаємозв'язкам буття.

Важливою темою філософії у цей період стало систе – мотворення, пов'язане з намаганнями систематично, на основі певного числа принципів, викласти результати розвитку філософської думки. Ця тематична спрямованість також свідчить про класичність німецької філософії.

Вражаючих результатів у цій справі досяг Гегель. Вперше після Арістотеля та Фоми Аквінського була створена всеосяжна, неперевершена енциклопедія філософських знань з логіки, філософії природи, духу, етики, естетики, релігії, історії тощо.

Філософія цього часу є класичною і тому, що справила величезний вплив на подальшу філософську думку. Вона стала одним з теоретичних джерел

марксизму. Її критичний перегляд багато в чому зумовив виникнення екзистенціалізму, позитивізму тощо.